

When you can't find the sunshine, don't be the sunshine

JAKOB RIBIČ

Smeh in ideologija. V našem moralnem presojanju ta pojma običajno postavljamo na nasprotna bregova. Smeh naj bi bil radikalno nasproten sleherni ideologiji: ideologija se vselej jemlje strogo resno, na smehu pa je nekaj lahkotnega in sproščenega. Smeh je povezan z dobro voljo, veseljem, srečo, ideologija pa z manipuliranjem, lažjo in tudi strahom. Smeh ideologiji ni le nasproten, ji tudi nasprotuje. Če nekaj napravimo za predmet našega (po)smeha, to ne učinkuje več strašljivo in grozljivo. Tistega, čemur se smejimo, nekako ne jemljemo pretirano resno. Oblast pa ni smešna. Od subjektov, ki so ji podvrženi, se pričakuje, da jo spoštujejo in nevprašujoče sprejemajo, predvsem pa, da je ne smešijo in o njej ne dvomijo. Zato bi lahko na kratko rekli: smeh *ni* ideologija.

Dober primer takšnega dispozitiva je roman Umberta Eca *Ime rože*. Zgodba pripoveduje o spopadu dveh menihov glede skrivnostne knjige, domnevno drugega dela Aristotelove *Poetike*, v katerem naj bi se ta grški filozof, potem ko je v prvem delu pisal o tragediji, posvetil še komediji. Na eni strani je razsvetljeni menih Viljem, ki je velik zagovornik smeha in liberalnega ustroja sveta. Viljemu gre za svobodo, in kjer je smeh, tam je svoboda – veljalo pa bi reči tudi obratno: kjer je svoboda, tam je dovoljen smeh. Na drugi strani je fanatični menih Jorge, poosebljenje totalitarnega ideološkega aparata: zagovarja represivni režim, v katerem so meje glede tega, kaj se sme in česa ne, jasno določene. Jorge preko vseh trupel skriva Aristotelovo knjigo, ki je »grešna« in nevarna. Aristotel je namreč pisal o komediji, s čimer je smeh povzdignil v umetnost in v predmet filozofskega premisleka – kakšno priznanje smehu! Smeh pa je oblasti nasproten in ji nasprotuje, zato je po Jorgejevem mnenju vir zla.

Totalitarni sistemi, kakršen je Jorgejev, bi zato smeh in vse, kar je povezano z njim, imeli čim bolj pod nadzorom ali pa bi ga kar prepovedali.

Jorgejeva pozicija je nedvomno zavržena, naj o tem ne bo nikakršnega dvoma. Kljub temu pa to ne pomeni, da ni problematična tudi Viljemova. Jorgejevo ideologijo smo danes do neke mere že preseglji, Viljemove še zdaleč ne, in morda je prav zato vredna pozornosti. Dovolj je, če premislimo samo dva Viljemova argumenta. Prvi se suče okrog teze, da je smeh vir dvoma. Vsak dvom med subjektom in objektom ustvari distanco, v kateri se poraja posameznikova svoboda – v povezavi s smehom je dovolj, če pomislimo na znano krilatico: najbolj svobodni smo takrat, kadar se smejimo. Šele z razdalje, ki jo vzpostavlja dvom (vir tega dvoma pa je med drugim tudi smeh), nam je dan pregled nad celoto; distanca nam omogoča, da spoznamo stvar takšno, kakršna je. A tem trditvam ob rob lahko takoj postavimo kar nekaj vprašanj. Ali ni karseda očitno, da je danes čisto vse »na distanci«? Da sta cinizem in ironija prevladujoči stanji duha? Da je dovoljeno smešiti vse, še posebno pa oblast in ideologijo? In da to ni prepovedano, poleg tega pa takšna kritična distanca nima več niti pravega učinka? Biti-na-distanci se danes zato ne zdi več subverziven položaj, pač pa kvečjemu vztrajanje v prevladujočem ideološkem stanju. Drugi Viljemov argument povezuje smeh z dobro voljo, pozitivnim razmišljanjem, srečo itn. Smeh, pravi Viljem, zdravi različne bolezni, med njimi še posebno melanholijo. Pa res? Prav na tem mestu vstopijo Potočanove *Žalostinke*.

Že v uvodnih prizorih *Žalostink* se v (tragi)komični maniri pred dramske osebe postavi vprašanje robcev: v enem prizoru Pogrebnik tarna o tem, da so mu ukradli robce, v drugem pa Starka robcev ni pripravljena posoditi Mladeniču, ki se je poškodoval. Robci imajo očitno neko neprecenljivo vrednost, saj se jih skriva ali celo krade. To, kar dela robce tako posebne, je njihov namen: z njimi si brišemo solze, solze pa so v svetu *Žalostink* družbeno nesprejemljive. Prav zato se robcev v trgovinah ne kupuje, pač pa krade (»ker če jih kupiš, vsi vedo, da jokaš«), niti se jih ne posoja drugim (ti bi vedeli, da imaš robce, ki bi jih spet takoj povezali z jokom). Vprašanje robcev je zato zelo občutljivo: robci napeljujejo na to, da se nekdo vdaja slabi navadi, se pravi, joku. Nekaj tistih šibkih oseb, ki pač ne morejo brez joka, se občasno odpravi na pogreb – tudi če mrtvega ne poznajo –, saj je, kot se zdi, na pogrebih jok še nekako sprejemljiv, čeravno najmočnejši brez solz zdržijo tudi v tem primeru. Kljub temu da je tu na delu komično pretiravanje, je problem *Žalostink*, sploh v navezavi na Ecov roman, nadvse zanimiv: zdaj ni prepovedan smeh, temveč jok.

Svet žalostink, naš svet, je svet, ukrojen po Viljemu: smeh je vsepovsod. Obkroža nas z vseh strani: denimo s televizijskih zaslonov kot v enem od prizorov v *Žalostinkah* ali s številnih oglasnih panojev, embalaž različnih izdelkov, naslovnih revij, socialnih omrežij itn. Vsepošvods nas obdajajo dobrovoljni in zadovoljni obrazi. Zdi se, kot da nas z različnih strani spremlja nekakšna dolžnost, zahteva, skorajda prisila, da moramo kar naprej biti dobre volje. To morda najbolje ponazoriti motivacijski napis, nalepljen na vrata lokala, v katerem se odvijajo *Žalostinke*, ki bi jim, parafrazirajoč slovarsko geslo, lahko rekli tudi žalost izražajoči prizori: »When you can't find the sunshine,

be the sunshine.« Na eni strani torej napis na vratih lokala, ki poziva k temu, da smo »kot sončni zahod«, na drugi strani prizori v tem lokalu, v katerih razlogov, da bi dejansko bili »kot sončni zahod«, njihovi protagonisti v resnici nimajo. Na eni strani zapoved »biti dobre volje«, na drugi strani pomanjkanje kakršnih koli razlogov za to, da bi to dejansko lahko bili. Seveda ne gre preprosto za to, da bi rekli: smeh je nekaj slabega, bodimo slabe volje, nezadovoljni, čemerni itn., bolj gre za to, da je problematična sama *nuja* ali *prisila*, da smo nenehno dobre volje tudi (ali še posebej) takrat, ko to v resnici nismo. Slogan Potočanovega teksta, ki se morda še najbolj eksplicitno izrazi v zaključnem monologu Neme punce, bi zato lahko strnili prav s pomočjo nekoliko korigiranega napisa na vratih lokala: »When you can't find the sunshine, *don't* be the sunshine.« Ali kot pravi Nema punca: vsakič, kadar bi hotela, bi morala jokati. Svoboda se v Potočanovem tekstu ne poraja s smehom in v smeju, kot to meni Viljem, pač pa takrat, ko smeh ni več moreča dolžnost, ko je dovoljen tudi jok. Smeh ni zdravilo za melanholijo, kot pravi Viljem, je prej prisila, ki melanholijo povzroča. Tam, kjer deluje kakšna zunanja prisila, pa je navadno tudi ideologija.

Bi torej vendarle lahko rekli: smeh je ideologija? Tu merim na smeh kot retoriko pozitivnega razmišljanja, sreče, osebnostne izpolnitve in nenehnega optimizma. Da bi to lahko trdili, bi bilo treba najprej precizirati sam pojem ideologije. Ideologija danes ni več stvar popačene reprezentacije neke objektivne realnosti, ni lažna podoba te realnosti, pač pa je vpisana v prav to realnost. Ideologija ne deluje več propagandno, temveč bolj strukturno; to se pravi: ideologija je stvar pogleda, s katerega se oziramo na realnost in jo tudi presojava, in ne popačen odsev te realnosti. Neko mesto z vznožja hriba vidimo popolnoma drugače kot z njegovega vrha. Ideologija ni stvar takšne ali drugačne podobe mesta, temveč točke, s katere na to mesto gledamo: z vznožja ali z vrha. Od perspektive, ki jo zavzamemo, je odvisna podoba družbene realnosti. Prav zato ideologija ni več samo stvar lažnih (ali resničnih) izjav in diskurzov, pač pa predvsem konteksta ali okvira, v katerega se te izjave vpisujejo. Če rečem še nekoliko drugače, naše življenje uokvirjajo različne ideje in od teh idej je odvisno, kako razumemo določene situacije in kako se nanje odzivamo. Prav na ravni teh idej pa se odvijata ideologija.

Geslo na vratih lokala zato ni nepomembno: je ideološki okvir, v katerem se svet *Žalostink* odvija; tisto, kar se v lokalu dogaja, je njegova izpeljava. »*When you can't find the sunshine, be the sunshine*« – s te pozicije presojava naš svet. Na vsako (še tako slabo) stvar gledamo z vidika pozitivnega razmišljanja. Kozarec je vedno napol poln, nikoli napol prazen. Vsaka situacija, lahko je še tako zavožena, je za nekaj dobra. Sleherno negativno stvar predelamo v izkušnjo, ki nam lahko (nekoč) koristi. Tudi takrat, ko je že vse šlo k vragu, ko je situacija že popolnoma neznosna, ko bi morali izkričati svojo nezadovoljstvo, se še vedno delamo, da je vse v redu. Poanta pa ni v tem, da svet ali življenje, ki ga živimo, v *resnici* nista nič pozitivnega (morda celo sta?). Bolj gre za vprašanje mesta, s katerega opazujemo to življenje. Prav na tem mestu je namreč vpisana ideologija, ki nam pravi: bodi pozitiven, tudi (ali še posebej) takrat, ko se ti ne dogaja nič pozitivnega. Kot se rado reče: v svetlikanju na koncu tunela navadno vidimo upanje, ne vlaka, ki drvi proti nam. Kaj pa, če ni nobenega upanja, ampak gre res za vlak? Kot

se izkaže v zaključku *Žalostink*, bomo zares svobodni šele takrat, ko bomo presegli takšno ideologijo pozitivnega razmišljanja, ki na nas, ne da bi se tega zavedali, deluje kot prisila. Ko zavrremo ta okvir, ki nam pravi, da je vsaka stvar za nekaj dobra, ko si, kot reče Nema punca, priznamo, »da se drug pred drugim delamo, da smo dobro« in »da smo bili v resnici vsi že leta enako v kurcu« – takrat bomo naredili prvi korak k spremembi. Nezadovoljstvo je porok za spremembe, še prej pa si moramo to nezadovoljstvo priznati in končno prenehati s »teatrom« dobre volje in pozitivnega razmišljanja. Šele v situacijah, ki se zdijo povsem brezupne, je upanje zares mogoče. A to je le prvi korak, pot je naporejša: kot se vedno znova izkaže, ni dovolj, da zgolj zrušimo obstoječe ideološke kontekste, pač pa moramo hkrati s tem skupaj, v sodelovanju postaviti nove – drugačne in po možnosti tudi boljše.

Vir in literatura:

Umberto Eco, 2004: *Ime rože*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Alenka Zupančič Žerdin, 2004: *Poetika: druga knjiga*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.